

Origen, iskalec resnice v zvestobi Svetemu pismu in izročilu

Eden najbolj ustvarjalnih in hkrati tudi kontroverznih krščanskih piscev iz tretjega stoletja je zagotovo Origen, ki se je rodil v Aleksandriji okrog leta 185 po Kristusu, umrl pa naj bi v Cezareji okrog leta 254. V njegovem življenju je bilo več pomembnih trenutkov: eden prvih je zagotovo očetovo mučeništvo, nato vodenje aleksandrijske šole. Prelomnico v njegovem življenju pa zagotovo predstavlja leto 231, ko se je zaradi spora s škofom Demetrijem umaknil iz Aleksandrije v Cezarejo v Palestini, kjer bil posvečen v duhovnika, kar pa je še poglobilo spor med njim in aleksandrijskim škofom. Bil je mož, ki se je zavedal pomena Svetega pisma. On je avtor Heksaple, ki je zbirka šestih različnih verzij Stare zaveze v šestih vzporednih stolpcih. Sveto pismo je s pomočjo alegorije razlagal v pridigah in v komentarjih posameznih svetopisemskih knjig. Pomen Biblije pa se odraža tudi v njegovih apologetskih in teoloških spisih. S svojo mislijo in delom je močno vplival na razvoj poznejše eksegeze in teologije. Aleksandrijeva misel je pogosto zelo svobodna in je v preteklosti povzročala številne spore med tistimi, ki so Origena sprejemali, in tistimi, ki so ga zavračali. Ti spori so šli celo tako daleč, da so leta 553 na sinodi v Carigradu obsodili nekatere Origenove nauke in s tem Origena ožigosali za krivoverca. Postavlja se torej vprašanje: "Ali je Origen s svojim delom posegel preko meje "teološke svobode" in prispel na področje herezije?". O tem, kako interpretirati Origenova dela, je bilo prelitega že mnogo črnila. V naslednjih vrsticah se bomo najprej osredotočili na Ori-

genovo metodo dela, nato pa bomo na hitro pogledali teološke in eksegetske točke, ki so pripeljale do sporov med origenisti in njihovimi nasprotniki.

Origen o zvestobi izročilu in o iskanju odgovorov

Za izhodišče Origenovega odnosa do tradicije in o njegovem iskanju odgovorov bomo vzeli Uvod v knjigo *O počelih*. To delo je nastalo pred Origenovim odhodom iz Aleksandrije, torej pred letom 231. Nekateri datirajo to delo v bližino leta 215, vendar pa sposobnost dialektike, globina nekaterih argumentov in zmožnost interpretacije Svetega pisma nakazujejo avtorjevo zrelost. To je povod, da so mnogi menja, da je delo nastalo v času pred odhodom v Palestino. K temu jih navaja tudi dejstvo, da je bil Origen zaradi svojih trditev pred umikom iz Egipta deležen kritik.¹

Aleksandrijec v Uvodu ugotavlja, da se mnenja kristjanov² glede verskih vprašanj razlikujejo. Do teh razhajanj ne prihaja zgolj pri majhnih stvareh, ampak tudi pri pomembnih. Razlika v verovanju se odraža tako v pogledu na Boga, na Gospoda Jezusa Kristusa in Svetega Duha, kot tudi v pogledu na svete kreposti, na moči in na druge ustvarjene stvari. To pripelje Origena do sklepa, da je potrebno določiti mejo in pokazati nezmotljive resnice o Bogu in o stvarstvu. Ko so postavljene osnovne verske resnice, pa je po njegovem mnenju potreben naslednji korak, to je iskanje odgovorov na preostala odprta vprašanja.³

Ob tem razmišljanju se postavlja vprašanje, od kje vzeti merilo, ki bo določilo mejo raziskovanja, ki bo postavilo neke nujno potrebne okvire, ki naj jih upošteva ne samo Origen, ampak vsak raziskovalec, vsak teolog. Resnica izvira od Jezusa Kristusa, ki je o sebi rekel: "Jaz sem resnica" (Jn 14,6). To resnico je Kristus razodeval tudi očakom in prerokom; to isto resnico je Kristus razodeval apostolom, oni pa so jo s svojim oznanjevanjem posredovali Cerkvi. Origen je prepričan, da je Cerkev ostala zvesta Kristusoveму nauku in nauku apostolov vse do njegovih dni.⁴ Ta minimalni standard pravovernosti je za tega velikega učitelja kot nek vodič pri razlaganju Svetega pisma. Ta *regula fidei*, ki zagotavlja edinost med Staro in Novo zavezo, ki zagotavlja božjo enost, se zoperstavlja gnostikom, ki poizkušajo uvesti razkol med Staro in Novo zavezo, ki vidijo razkol tudi znotraj Boga samega.⁵

Zavezanost izročilu Cerkve, ki jo opazimo pri Origenu, nas spomni na nekega drugega cerkvenega očeta, ki se je prav tako soočil z gnosticizmom. Zavezanost cerkvenemu izročilu nas spomni na Irenejevo prepričanje, da se preko apostolskega nasledstva v Cerkvi ohranja izviren Kristusov nauk.⁶ Oba avtorja sta prepričana, da sta zvesta nauku Cerkve. Ko pa primerjamo Origenova dela z Irenejevimi deli, kmalu opazimo razliko med tema dvema teologoma, med njunima pogledoma na cerkveno tradicijo, med azijsko in aleksandrijsko smerjo teologije⁷. Katere so torej tiste oporne točke, ki jih Aleksandrijec sprejema kot temelj svojega raziskovanja, kot okvir, ki ga kot kristjan ne sme zapustiti?

Tri osnovne točke cerkvenega izročila so: da je en sam Bog, ki je ustvaril vse bivajoče stvari, in da je ta Bog Oče Gospoda Jezusa Kristusa. S prepričanjem, da je Bog avtor Postave, Prerokov in Evangelija, Origen zagotavlja tudi enotnost razodetja, enotnost med staro in novo zavezo. Temelj Aleksandrijskega nauka

je tudi resnica, da se je Božji Sin, ki se je pred vsem stvarstvom rodil iz Očeta in ki je Očetu pomagal pri stvarjenju sveta, učlovečil. Kristus, ki je bil spočet od Svetega Duha in rojen iz Device Marije, je bil pravi človek, je resnično trpel, umrl in vstal od mrtvih, istočasno pa je ostal Bog. Origen je prepričan, da je Sveti Duh deležen iste slave kot Oče in Sin. Na ta način je Svetemu Duhu priznana božanskost. Sveti Duh je deloval v zgodovini tako, da je navdihoval preroke in apostole, danes pa deluje v Cerkvi. Ko Origen govori o izvoru Svetega Duha, pa pokaže, da v tretjem stoletju še niso znali opredeliti izhajanja Svetega Duha iz Očeta. Zato pravi, da se ne ve, ali je Sveti Duh rojen ali nerojen.⁸ Odgovor na to vprašanje je potrebno poiskati s poglobljanjem v skrivnost Svetega pisma.⁹ Ta trinitarični del cerkvenega izročila, ki je bil navzoč v aleksandrijski Cerkvi, ne bi bil "sporen" za azijsko smer teološkega razmišljanja.

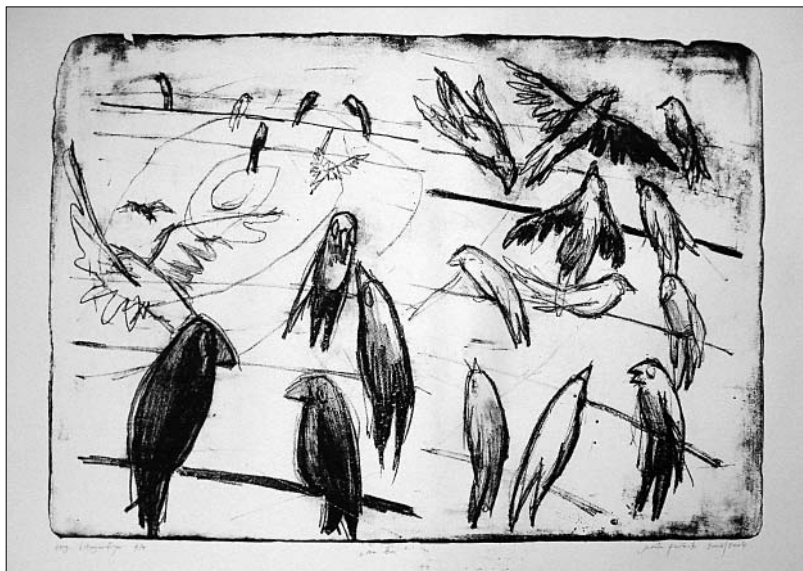
Trinitaričnemu delu v uvodu v knjigo *O počelih* sledi antropološki del, kjer kmalu nalletimo na bistveno večje razlike med tema dvema smerema teologije. Origen govori o duši, ki ima lastno življenje¹⁰ in ki bo po ločitvi od telesa sojena glede na zemeljsko življenje. Lahko jo doleti večno življenje ali pa večni ogenj. Iz knjige *O počelih* kasneje razberemo, da bo Bog v svoji dobroti k sebi v večno življenje poklical vsa razumna bitja, torej tudi tista, ki so bila obsojena na ogenj.¹¹ Smrti pa sledi vstajenje mrtvih, kar pomeni združitev duše in poveličanega telesa.¹² Človeška duša ima dve pomembni lastnosti: razum in svobodno voljo. S tema dvema lastnostima duše Origen človeku nasproti gnostičnemu determinizmu in predestinaciji zagotavlja svobodo. Človek ni odvisen od neke usode, od položaja zvezd, ampak od dejanj, ki jih svobodno vrši. Toda tudi pri človeški duši se postavlja vprašanje o izvoru duše: ali se duša prenese iz staršev na otroka pri spočetju ali ima kakšen drugačen izvor.¹³

Naslednja točka, o kateri Origen spregovori v Uvodu h knjigi *O počelih* in ki jo razume kot del cerkvenega izročila, govori o obstoju hudiča in njegovih angelov. Hudič in njegovi angeli naj bi se odločili, da se uprejo Bogu in so padli angeli. Seveda pa del izročila govori tudi o dobrih angelih, ki so božji služabniki z nalogo, da pomagajo človeku na poti k odrešenju. O nastanku angelov in o njihovem načinu bivanja pa cerkveni nauk ne govori. Del cerkvenega oznanila govori tudi o svetu, ki je bil ustvarjen v določenem trenutku in bo v določenem trenutku imel svoj konec. Cerkveni nauk pa ne govori o tem, kaj je bilo pred stvarjenjem sveta, niti o tem, kaj bo sledilo temu svetu.¹⁴

Origen se proti koncu uvoda dotakne tudi vprašanja Svetega pisma. Sveto pismo je navdihnjeno od Svetega Duha. V božji besedi poleg literarnega oz. dobesednega pomena obstaja še drug globlji, duhovni pomen, ki pa ga večina ljudi ne zazna. Aleksandrijec je tako prepričan, da se celotna Cerkev strinja s trditvijo, da ima postava duhovni pomen, ki pa ga razumejo zgolj tisti, ki so od Sve-

tega Duha prejeli posebno milost.¹⁵ Duhovna razlaga tako ustreza razumskim stvarnostim, dobesedna razlaga pa čutnim stvarnostim. Če želimo razumeti Origenovo eksegezo in njegov odnos do Svetega pisma, je potrebno vedeti, da je zanj vsaka beseda v knjigi božjega razodetja izredno pomembna in ima svoj pomen, še več, je Kristusova beseda. Prav v ozadju vsake besede je zato potrebno iskati duhovno razlago božje besede. Poleg delitve na dobesedni in duhovni pomen pa Origen pozna tudi delitev na dobesedni, moralni in mistični oz. alegorični pomen Svetega pisma.¹⁶ Zanj je najpomembnejši prav slednji, alegorični, pomen.

Ob koncu Uvoda Origen pride do sklepa, da iz poznavanja teh temeljev krščanstva in iz poznavanja Svetega pisma lahko z razumom odkrijemo odgovore na vsa vprašanja, ki se pojavljajo v teologiji. Da pridemo do pravih odgovorov, je potrebno dobro poznati in razumeti tudi duhovno razlago Svetega pisma.¹⁷ Tako literarna kot duhovna razlaga božje besede sta po Origenovem mnenju del cerkvenega izročila.

Judita Karba: *Pričakovanje 1*, litografija, 2004.

S tem Aleksandrijec zaključí predstavitev svoje metode, ki se odraža ne le v knjigi *O počelih*, ampak tudi v drugih njegovih delih. Prostor, ki je namenjen svobodnemu teološkemu raziskovanju, je torej omejen z definiranim cerkvenim izročilom (dogma) in Svetim pismom. Če raziskovanje zapusti ta dva temelja, se oddalji od cerkvenega oznanila in od Boga samega. Vendar pa se je potrebno zavedati, da Origen v nekaterih delih, ki so nastala med njegovim poučevanjem učencev v šoli, želi učence naučiti razmišljanja in raziskovanja, zato pri njem lahko zasledimo teze, ki so posledica vaje (gr. *gymnasia*) oziroma raziskovanja (gr. *zesis*). Pamfil, Atanazij in drugi Origenovi zagovorniki so se večkrat sklicevali prav na ta vidik njegovih za takratnega človeka dvoumnih in morda krivoverskih odlomkov in ga tako poizkušali obvarovati obsodbe, da je heretik.¹⁸ Origen se je soočal s spornimi vprašanji na tistih področjih, ki po njegovem mnenju še niso bila določena. Kdaj pa kdaj pa se je tudi sam zavedal, da se s svojimi odgovori nahaja na tankem ledu. Podobno kot v drugi knjigi *O počelih* tudi drugod pove, da neke izjave oziroma ugotovitve poslušalci ne smejo razumeti kot dogme, ampak kot mnenje, ki je posledica raziskovanja in razprave.¹⁹ S tem pa nikakor ne smemo trditi, da bi se Origen namenoma želel odreči najboljši možni argumentaciji, saj je svoje teze s pomočjo razuma vedno znova izpeljeval iz Svetega pisma in iz cerkvenega izročila.

Origen v očeh kasnejših stoletij

Ta Origenova raziskovalna metoda, predvsem pa nekateri njeni "rezultati", ki so bili narobe razumljeni, je pripeljala do zavračanja Aleksandrijčevega dela. To zavračanje pa je druge cerkvene očete vzpodbudilo, da so zagovarjali njegovo misel. Pamfil, ki je živel in delal ob koncu tretjega stoletja, leta 309 pa je pretrpel mučeniško smrt, je prvi, ki je skupaj

s svojim učencem in kasnejšim cezarejskim škofom Evzebijem sestavil *Apologijo Origena* v petih knjigah²⁰. Pamfil je bil cezarejski duhovnik, ki se je šolal v Aleksandriji. Ohranjen je Rufinov latinski prevod prve knjige te Apologije, ki je sestavljena tako, da Pamfil v odgovor na obtožbe citira Origena samega. Pamfil predstavi Origena kot moža, ki je zvest Cerkvi. Mnogi pa Aleksandrijca ne razumejo, ker ne poznajo njegovega načina dela, ker ne razumejo, da Origen v svojih delih išče odgovore na nerešena teološka vprašanja. Čeprav nekateri Rufinovemu prevodu očitajo neverodostojnost, se zdi, da je ohranjeni prevod verodostojen. Verodostojnosti v prid govori dejstvo, da obtožbe, ki so omenjene v knjigi, izvirajo iz obdobja med koncem tretjega in začetkom četrtega stoletja.²¹ V drugem delu prve knjige *Apologije Origena* se nahaja seznam devetih (oziroma desetih) obtožb, namenjenih Origenovemu nauku. K tem obtožbam pa so potem podani odgovori.

Prva obtožba pravi, da Origen trdi, da je podobno kot Oče tudi Sin nerojen; druga obtožba trdi, da Sin po Origenovo izhaja iz Očeta na način, kot ga uči gnostik Valentin. Tretja obtožba nasprotuje drugi obtožbi, saj naj bi Origen učil, da je Sin navaden človek; tak adopcionistični nauk je zagovarjal Pavel iz Samosate. Tej tretji obtožbi pa nasprotuje četrta obtožba, po kateri naj bi Origen trdil, da so Odrešenikova dejanja zgolj navidezna; doketistični nauki, ki Kristusu pripisujejo zgolj navidezno telo, so značilni za gnostične skupine. S peto obtožbo, ki govori o tem, da Origen oznanja dva Kristusa, se zaključí kristološki del očitkov. Šesta obtožba se dotika Origenovega razlaganja Svetega pisma in govori o tem, da on zanika vrednost dobesednega pomena dejanj, ki so jih storili sveti možje v Svetem pismu. S sedmo obtožbo, ki v bistvu vsebuje dva očitka, se prične antropološki del obtožb. Ta trdi, da Aleksandrijec zanika vstajenje mrtvih ter da zanika kazen

za grešnike. Osmo točka s tega seznama trdi, da Origen podpira preeksistenco²² duš. Deveta obtožba pa trdi, da je Aleksandrijec zagovarjal mnenje, da duša menja različna (človeška, živalska, zvezdna) telesa.²³

Vse obtožbe, razen osme, je Pamfil zavrnil z navajanjem odlomkov iz Origenovih del in tako pokazal, da so te obtožbe posledica nerazumevanja Origenove metode dela. Na hitro pa si pogledajmo osmo obtožbo, ki govori o predbivanju človeške duše. Pamfil tega odlomka ni zavrnil z navajanjem Origena, ker je Origen zagovarjal preeksistenco duš.²⁴ Avtor *Apologije* namesto citiranja razvije samostojen zagovor Aleksandrija. Najprej opozori, da Origen ni nikoli napisal nobenega dela, ki bi bilo posvečeno duši. Zakaj ne? Po Pamfilovem mnenju zato, ker je bila ta tema sredi tretjega stoletja še preveč negotova. Pamfil poleg tega trdi, da so bila mnenja o duši, ki so jih zagovarjali Origenovi predhodniki in sodobniki, povsem različna. V tem kontekstu navaja dve vrsti traducionističnih teorij in kreacionistično teorijo o nastanku duše. S poudarjanjem problematike o izvoru duše želi Pamfil zmanjšati pomen tega vprašanja. Zanimivo je, da se pri zagovoru Origena ni skliceval na dejstvo, da so o tem vprašanju razpravljali tudi drugi, saj preeksistenca duše ni bila Origenova novost v aleksandrijskem okolju. O tem so razpravljali njegovi predhodniki (Klemen, Kasijan), o njej obstajajo tudi nasprotujoča si mnenja aleksandrijskih škofov (Dionizij, Peter, Pierij).²⁵

Tri stoletja po Origenovi smrti je leta 553 cesar Justinjan sklical peti ekumenski koncil v Carigradu. Na tem drugem carigradskem koncilu so sprejeli tako imenovano obsodbo treh poglavij. V seznamu izobčencev se nahaja tudi Origen.²⁶ Povod za obsodbe so bili med drugim naslednji Origenovi nauki: nauk o preeksistenci duše, vključno z razlago o padcu duš in o kazenskem izgonu duš v telesa; obsojen je bil nauk o apokatastazi;

na kristološkem področju pa so obsodili nauk o predbivanju Kristusove duše in o njeni združitvi z Besedo.²⁷ S to obsodbo sporov glede Origenovega nauka še ni bilo konec. Ta veliki raziskovalec Svetega pisma in teologije je še dandanes deležen pozornosti številnih patrologov in drugih teologov, saj je imel Origen velik vpliv na zgodovino teološkega nauka. Pomemben je njegov prispevek pri poglobljanju v skrivnost Svetega pisma, v skrivnost razlaganja božje besede. Prav tako pa ne gre prezreti korakov, ki jih je naredil na teološkem področju. Origen je na primer prvi, ki govori o rojevanju Sina iz Očeta od večnosti (*ab aeterno*), pa tudi pomen, ki ga s poudarjanjem Kristusove človeške duše daje Kristusu kot pravemu človeku, pri razvoju kristoloških vprašanj ni zanemarljiv.

Če na Origena gledamo z očmi sodobnega kristjana ali pa kristjana iz šestega stoletja, zagotovo naletimo na nauke, ki danes ne bi bili sprejemljivi. Če pa Origena postavimo v njegov čas, če se zavedamo, da se je soočal z gnostičnimi nauki in da je želel gnostike pripeljati nazaj v Cerkev, lahko v njem resnično vidimo človeka, ki je zvest Cerkvi. Origenov namen ni bil ustvarjanje novih krivoverstev, ampak ravno nasprotno, želel je poglobiti teologijo in povezati kristjane znotraj Cerkve. Njegov način dela in raziskovanja ga je pogosto pripeljal na rob takratne pravovernosti. Nikoli pa ni želel spreminjati tistih naukov, v katerih je videl s strani Cerkve splošno sprejete resnice, ki izhajajo iz Svetega pisma. Zato lahko zaključimo, da je bil Origen iskalec resnice, ki se je v svojem raziskovanju želel svobodno gibati znotraj okvirov, ki jih postavljata Sveto pismo in cerkveno izročilo.

Viri in literatura:

Irenej Lyonski, *Proti krivovercem*.

Origen, *O počelih*, <http://www.newadvent.org/fathers/04120.htm>.

Pamfil, *Apologija Origena*, PG 17,521-616.

- H. Denzinger in P. Hünemann, *Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, EDB, Bologna 1996 – DH.
- P. Bettolo, Origenismo (in Oriente, secc. V-VI), v: *Origene. Dizionario. La cultura, il pensiero, le opere*, ur. A. Monaci Castagno, Roma, Città Nuova Editrice, 2000, 329-337.
- L. Perrone, Metodo, v: *Origene. Dizionario. La cultura, il pensiero, le opere*, ur. A. Monaci Castagno, Roma, Città Nuova Editrice, 2000, 276-281.
- E. Prinzivalli, *Magister Ecclesiae. Il dibattito su Origene fra III e IV secolo*, SEA 82, Institutum Patristicum Augustinianum, Roma, 2002.
- E. Prinzivalli, Apocatastasi, v: *Origene. Dizionario. La cultura, il pensiero, le opere*, ur. A. Monaci Castagno, Roma, Città Nuova Editrice, 2000, 24-29.
- E. Prinzivalli, Origenismo (in Oriente, secc. III-IV), v: *Origene. Dizionario. La cultura, il pensiero, le opere*, ur. A. Monaci Castagno, Roma, Città Nuova Editrice, 2000, 322-329.
- M. Simonetti, *Origene esegeta e la sua tradizione*, LCA 2, Brescia, Morcelliana, 2004.
- M. Simonetti, I Principi, v: *Origene. Dizionario. La cultura, il pensiero, le opere*, ur. A. Monaci Castagno, Roma, Città Nuova Editrice, 2000, 371-376.
- R. Williams, *Regola di fede*, v: *Origene. Dizionario. La cultura, il pensiero, le opere*, ur. A. Monaci Castagno, Roma, Città Nuova Editrice, 2000, 398-401.
1. Prim. M. Simonetti, *I Principi*, v: *Origene. Dizionario. La cultura, il pensiero, le opere*, uredila A. Monaci Castagno, Roma, Città Nuova Editrice, 2000, 373.
2. Ko Origen govori o teh razhajanjih, misli predvsem na gnostike in na druge krivoverce.
3. Prim. Origen, *O počelih. Uvod 2*.
4. Prim. Origen, *O počelih. Uvod 2-3*.
5. Prim. R. Williams, *Regola di fede*, v: *Origene. Dizionario. La cultura, il pensiero, le opere*, ur. A. Monaci Castagno, Roma, Città Nuova Editrice, 2000, 399-400.
6. Prim. Irenej Lyonski, *Proti krivovercem* 3,1-3.
7. Prim. E. Prinzivalli, *Magister Ecclesiae. Il dibattito su Origene fra III e IV secolo*, SEA 82, Roma, Institutum Patristicum Augustinianum, 2002, 12-15.
8. Te besede so ob koncu 4. stoletja povzročale dvoumno branje. Nekateri so jih razumeli v smislu, da se Origen sprašuje, ali je Sveti Duh ustvarjen ali neustvarjen. Vendar pa je iz povedanega razvidno, da je aleksandrijski učitelj prepričan, da je Sveti Duh Bog.
9. Prim. Origen, *O počelih. Uvod 4*.
10. Od tod lahko sklepamo, da je za Origena prav duša tista, ki je subjekt človeških dejanj. Azijska smer pa ima drugačen pogled na človeka, saj nanj gleda kot na psihofizično celoto; subjekt dejanj je torej človek in ne zgolj človeška duša.
11. Prim. Origen, *O počelih* 3,5,7. Origen torej govori o apokatastazi (prim. E. Prinzivalli, Apocatastasi, v: *Origene. Dizionario. La cultura, il pensiero, le opere*, ur. A. Monaci Castagno, Roma, Città Nuova Editrice, 2000, 24-29).
12. Origen v nekaterih delih pokaže na nekaj negotovosti glede vstajenja; predvsem se mu zastavlja vprašanje, kakšno bo poveljano telo. Zaradi teh dvomov so nekateri dvomili, da je Origen verjel v vstajenje teles (prim. Williams, *Regola di fede*, v: *Origene. Dizionario. La cultura, il pensiero, le opere*, ur. A. Monaci Castagno, Roma, Città Nuova Editrice, 2000, 400).
13. Prim. Origen, *O počelih. Uvod 5*.
14. Prim. Origen, *O počelih. Uvod 6-7.10*.
15. Prim. Origen, *O počelih. Uvod 8*.
16. Prim. M. Simonetti, *Origene esegeta e la sua tradizione*, LCA 2, Brescia, Morcelliana, 2004, 20-25.
17. Prim. Origen, *O počelih. Uvod 10*.
18. Prim. L. Perrone, *Metodo*, v: *Origene. Dizionario. La cultura, il pensiero, le opere*, ur. A. Monaci Castagno, Roma, Città Nuova Editrice, 2000, 276. 280.
19. Prim. Origen, *O počelih* 2, 8, 4.
20. Evzebij je tem petim knjigam kasneje dodal še šesto knjigo.
21. Prim. E. Prinzivalli, *Origenismo (in Oriente, secc. III-IV)*, v: *Origene. Dizionario. La cultura, il pensiero, le opere*, ur. A. Monaci Castagno, Roma, Città Nuova Editrice, 2000, 326.
22. Duše naj bi po tej teoriji obstajale pred spočetjem materialnega telesa.
23. Prim. Pamfil, *Apologija Origena*, PG 17,578C-579; E. Prinzivalli, Origenismo (in Oriente, secc. III-IV), v: *Origene. Dizionario. La cultura, il pensiero, le opere*, ur. A. Monaci Castagno, Roma, Città Nuova Editrice, 2000, 326.
24. V Origenovi kristologiji ima pomembno vlogo tudi predbivanje Kristusove duše (prim. Origen, *O počelih* 2,6,3).
25. Prim. E. Prinzivalli, *Magister Ecclesiae. Il dibattito su Origene fra III e IV secolo*, SEA 82, Roma, Institutum Patristicum Augustinianum, 2002, 183-185.
26. Prim. DH 433.
27. Prim. P. Bettolo, Origenismo (in Oriente, secc. V-VI), v: *Origene. Dizionario. La cultura, il pensiero, le opere*, ur. A. Monaci Castagno, Roma, Città Nuova Editrice, 2000, 336-337.